

*До величного світового ювілею –
2000-ліття Різдва Христового.*

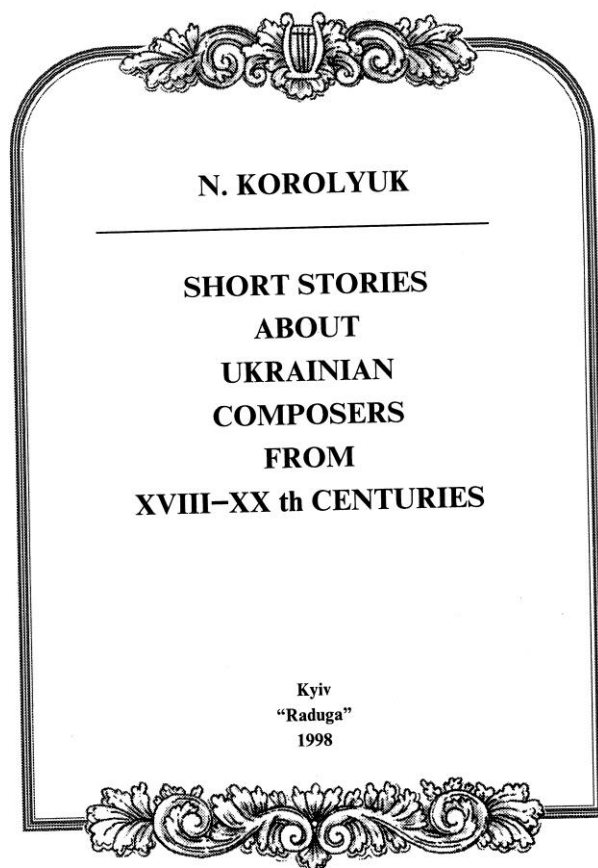
*Дітям і молоді України,
щоб пам'ятали своїх великих предків
і пишалися тим, що вони – нащадки слави
України.*

Н. КОРОЛЮК

*As we approach the anniversary –
the 2000th since the Birth of Christ.*

*The children and young people of Ukraine
in order for them to remember their great
ancestors and to be proud of the fact that they
are the inheritors of the glory of Ukraine.*

N. KOROLYUK

N. KOROLYUK

SHORT STORIES
ABOUT
UKRAINIAN
COMPOSERS
FROM
XVIII–XX th CENTURIES

Kyiv
"Raduga"
1998

Н. І. КОРОЛЮК

**МАЛЕНЬКІ ІСТОРІЇ
ПРО
УКРАЇНСЬКИХ
КОМПОЗИТОРІВ
XVIII–XX ст.**

Київ
“Радуга”
1998

ЩЗ13(4Укр)-81
К682

Автор глибоко вдячний Патріархові Київському і всієї Руси-України Філарету за благословіння цієї книжки до 2000-ліття християнства, за постійну увагу до проблем духовного виховання молодого покоління.

Автор висловлює щиро подяку Українському Національному Об'єднанню (УНО) Канади, Президії УНО за підтримку в підготовці рукопису.

У книжці розповідається про видатних українських композиторів XVIII – XX ст. – М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського, М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового, С. Людкевича, які вписали славетні сторінки в історію української музичної культури, збагатили своєю творчістю скарбницю музичного мистецтва.

Для учнів загальноосвітніх шкіл, гімназій і шкіл мистецтв, а також для широкого загалу читачів.

The book tells us about the famous Ukrainian composers of the XVIII – XX centuries – M. Berezovsky, A. Vedel, D. Bortnyansky, M. Lysenko, M. Leontovych, K. Stecenko, Y. Stepovoy, S. Lyudkevich, who have contributed greatly to Ukrainian musical historical culture and have enriched the treasure trove of world musical culture by their creativity. For the pupils of secondary schools, gymnasiums, schools of art and the wide audience in general.

Редактор Григорій ЛАТНИК

Музичний редактор Ірина КОХАНИК,
кандидат мистецтвознавства, доцент

Художники
Сергій БІЛОСТОЦЬКИЙ, Лілія ГОЛЕМБОВСЬКА

ISBN 966-7121-11-9

© Н. І. Королук, 1998

Пам'ять про добрі діла наших співвітчизників не повинна загубитися з плином часу. Тому розповіді про видатних діячів нашої української музичної культури - це данина пошани нащадків своїм великим предкам, а водночас - формування високих традицій спадкоємства.

У книжці "Маленькі історії про українських композиторів ХУІІІ-ХХ ст." перед читачем проминає життя восьми яскравих українських музикантів - Березовського, Веделя, Бортнянського, Лисенка, Степового, Леонтовича, Стеценка, Людкевича, чий талантом збагатилася скарбниця світової музичної культури.

Чимало подій, що загубились у вирі століть, авторка Ніна Королюк із тонким відчуттям історичного контексту намагається відтворити своєю фантазією на основі поодиноких, часом суперечливих, фактів. Так читачі отримують можливість торкнутися світу думок і почуттів чистих і прекрасних душ митців, які створили безсмертну музику.

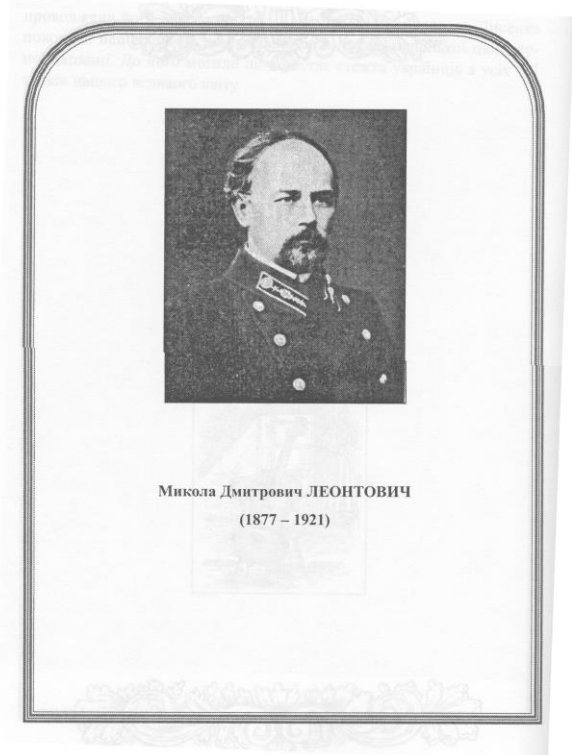
Ця музика зберегла "нередаговані" сторінки нашої історії - світлі й трагічні, героїчні й сумні. З них віками складалося життя українського народу.

Прищеплення любові до української музичної культури має величезне значення у формуванні національної гордості. Саме цим зумовлюється виховна роль книжки для учнів шкіл, студентів і всіх, хто любить музику. У загальноосвітніх школах України, коледжах, ліцеях, вищих і середніх навчальних закладах поряд із розповідями про рідну історію, літературу молодь має дізнатися про українських композиторів - минулих і сучасних, бо їхні життя і творчість віддзеркалюють історичний розвиток нашої держави.

Книжка "Маленькі історії про українських композиторів ХУІІІ-ХХ ст." написана барвистою українською мовою з дотриманням літературних канонів, без спеціальної музичної термінології. Завдяки живому, емоційному стилю викладу вона напевне викличе інтерес читацького загалу. Люди різного віку прочитають її, відкривши для себе нові грані історії України та Росії, що відбилася у долях і в музиці українських композиторів.

Сподіваюся, що проблема, започаткована цією книжкою, знайде продовження у подальших розповідях про українських композиторів, бо одним із найкоштовніших скарбів України є її музика.

**Голова Всеукраїнської музичної спілки
Президент Національного музичного комітету України,
народний артист України, академік
А.Т. АВДІЄВСЬКИЙ**

Микола Дмитрович ЛЕОНТОВИЧ
(1877 – 1921)

Микола Дмитрович Леонтович 1877-1921

ДИТИНСТВО НА ПОДІЛЛІ

Прислухайся до вітру вночі: в лісі він співає протяжно й гучно, то злітаючи під верхівки ясенів, то завмираючи в широких зелених лапах височенних дубів, наче втомлений звір, що хоче відпочити. До хат він уривається крізь пічні димарі та стогне, завиває, гуде сумно й надсадно. Вітер роздмухує вогонь у печі, дрова палають, розкидаючи на всі боки червоні іскри. Як затишно, приємно сидіти у грудні біля пічки та слухати поривчастий вітер, який гуляє світами та приносить в оселі різні історії.

...У невеликій хатинці під стріхою в родині Дмитра Феофановича Леонтовича однієї зимової ночі народився син. Назвали первістка Миколою. Село Монастирок, що на Поділлі, невелике. Взимку мороз розписує маленькі шибки примхливими візерунками, а сніг замітає невисокі хати під вікна. І церква в селі не дуже висока, але завжди святково пофарбована, біла, а бані зелені¹, наче свіжа трава на лузі. Батько Миколи - священик. На селі у священика багато роботи: треба підготувати й відслужити церковну службу, вислухати й допомогти порадою парафіянам, відвідати хворих, а там - народини, весілля, відспівування небіжчиків...

Дмитро Феофанович був людиною освіченою. Вдома він мав бібліотеку з книжками з історії, літератури (української, західноєвропейської, російської), міфології, Біблію в чорній шкіряній обкладинці з золотим хрестом, книжки з церковним писанням. Серед улюблених книжок, на почесному місці - "Енеїда" І. Котляревського, перше видання Т. Шевченка. А ще були в домі чудові інструменти - віолончель, скрипка, гітара, балалайка. На них із захопленням грав сам хазяїн, а інколи акомпанував на гітарі своїй дружині - Марії Йосипівні. Вона - мати Миколи Леонтовича - чудово виконувала українські народні пісні та старовинні романси.

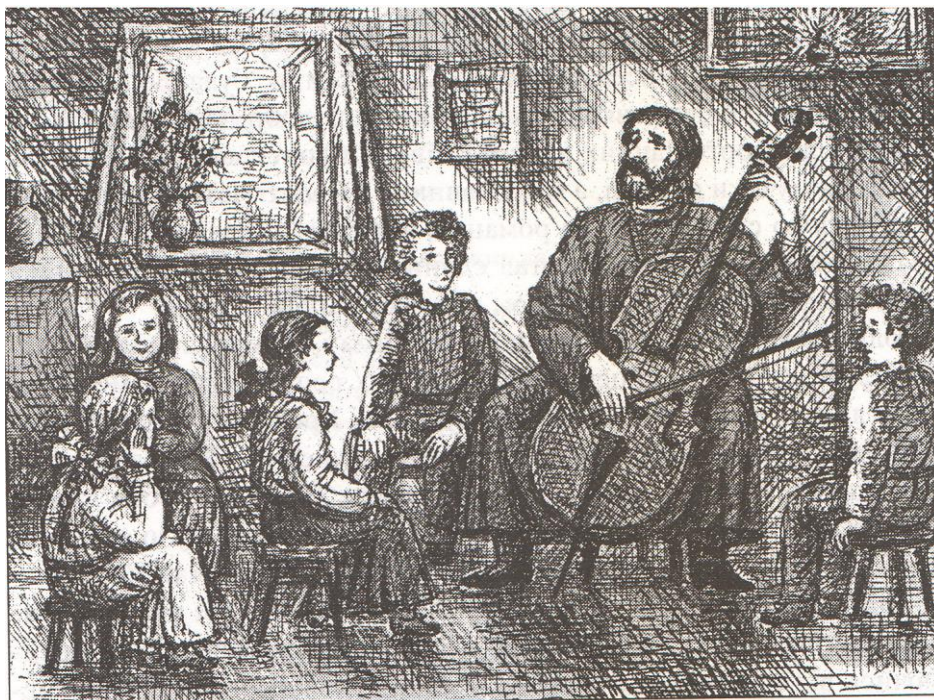
Але в Монастирку жили недовго. Закінчилася зима, і з першими весняними птахами сім'я Леонтовичів переїхала до іншого маленького села Немирова, а ще через рік - до великого українського села Шершні. Тут і проминуло дитинство майбутнього композитора. Село Шершні, як майже всі українські села на Вінниччині, було дуже мальовничим. Весною воно потопало в білому та рожевому цвітінні яблунь, груш, слив, вишень. Улітку гілки в садках нахилили додолу яхонтові прозорі яблука та наче присипані борошном сиво-сині сливи; великі червоно-чорні вишні на тонких гілках напівлежали на зеленому спориші, а кущі порічки бризкали на долоні прозорими червоними краплинами. Повітря бриніло бджолиним гудінням, дзвеніло пташиним співом.

А в синє небо здіймалися зелені бані церкви, що стояла в центрі села, урочиста й статечна. Вона своїм дзвоном сповіщала селян про веселі святкові чи трагічні події. Тривожний нічний дзвін закликав людей до допомоги. Якось блискавка під час грози у червні запалила хату; на дзвін збіглося стільки людей, що вогонь не встиг і дах злизати.

А взагалі літом у Шершнях дітям було дуже весело. Три сестри Миколи - Олена, Вікторія та Марія - такі ж, як і він, синьоокі, спритні, та два брати - Микола та Олександр утворили чудову, веселу компанію. Вони бігали до лісу по гриби, знали кожне дупло в дереві, кожен кущ дикої малини, кожную нору лисиці. Діти зростали серед розкішної природи, в оточенні чуйних батьків у родині зі старими, патріархальними традиціями. Мати сама тримала хатнє господарство, а згодом доньки почали потроху допомагати - то підмазати підлогу, то помити посуд, то потрусити й порозвішувати на тину строкаті ковдри. А хлопці робили свою справу - носили воду з криниці, допомагали на городі. А найбільше - ганяли м'яч із сусідськими дітьми.

¹ Бані церков фарбували в кольори неба, природи, сонця, тобто в синій, зелений, золотий.

У вечірні часи сім'я збиралася до купи. У садок линули низькі, оксамитові звуки віолончелі. Це грав батько. Замріяно водячи смичком по струнах, він дивився крізь розчинені вікна, і разом із звуками кудись далеко линули мрії його дітей. Може саме під ці звуки, сповнені віковичної туги, пробуджувалися душі майбутніх українських митців - композитора Миколи Леонтовича, піаністки Олени Леонтович, співака Олександра Леонтовича, а синє вечірне небо, прокреслене тонкою вербою, стало першим пейзажним малюнком Вікторії Леонтович... Адже найширше вікно в світ розчиняється дитячим очам, а найдовша пам'ять тримається в дитячому серці. Чудовий голос матері Марії Йосипівни продовжував звучати українськими піснями протягом усього життя композитора. То ніжний і сумний, то дзвінкий і смішливий, він нікого не залишав байдужим.

Ой з-за гори кам'яної
Голуби літають.
Не зазнала розкошоньки –
Вже літа минають...

...Ой верніться, літа мої,
Хоч до мене в гості!..

Сум у голосі навертав сльози на очі дітей. Та нараз батько хвацько брав до рук балалайку, і наче сріблястий сміх зривався з-під його прудких пальців. Тоді хотілося піти в танок - так весело й світло ставало навкруги.

Така музична атмосфера в мирському житті була досить традиційною для родини священика. І вона мала добрі наслідки: Олена вступила до фортепіанних класів Київської консерваторії, Вікторія навчалася музики в Одесі, а малюванню - в Санкт-Петербурзі, Олександр чудово співав пісні та романси, виступав у концертах. А Микола Дмитрович Леонтович став єдиним і неперевершеним у своїй царині

композитором - майстром обробки народної пісні.

Коли на землю лягала сніжна довга зима і замикала людей у хатах, селян об'єднувала церковна служба. У селі Шершнях мешкало більш як дві тисячі душ, і на свята Різдва, Хрещення, Благовіщення, Вербної неділі, Воскресіння всі йшли до церкви. Вдома залишалися тільки зовсім немічні старі або малі. Та й тих обов'язково відвідував Дмитро Феофанович. Мало у священника було вільного часу і в буденні дні, а надто у свята. Взимку вечори ставали довгими-довгими. Рано засвічували лампу на столі посеред кімнати. Тихо мерехтіло світло лампади перед іконою Богоматері. Легко коливаючись від найменшого подуву, воно віддзеркалювалося від блискучого, начищеного срібного окладу ікони. У печі спалахувала жовта солома, шепотіли сухі гілки, потріскували й сипали іскрами соснові дрова. Родина збиралася на вечерю. Молитву всі читали стоячи. А після вечері ніби сам собою виникав концерт: батько брав до рук скрипку, і дивні, м'які її звуки бились об низьку стелю і поринали у такі ж м'які душі дітей. Мати читала Шевченкову "Тополю":

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий –
Нащо зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі...

а за нею - "Закувала зозуленька":

Закувала зозуленька
В зеленому гаї,
Заплакала дівчинонька –
Дружини немає.
А дівочі молодії
Веселії літа,
Як квіточки за водою,
Пливуть з сього світа.
Якби були батько, мати
Та були б багаті,
Було б кому полюбити,
Було б кому взяти.
А то нема, сиротою
Отак і загину,

Дівуючи в самотині,
Де-небудь під тинном.

Або веселе:

У перетику² ходила
По горіхи,
Мірошника полюбила
Для потіхи...
Мельник меле, шеретує,
Обернеться, поцілує
Для потіхи.

Батько любляв "Перебендю" Т. Шевченка:

Перебендя, старий, сліпий –
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люде;
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.

А ще батькові дуже подобався Іван Котляревський. Він пишався тим, що йому залишилася чи то від діда Хоми, чи то від брата Тафія книга Котляревського "Енеїда". Він прочитав дітям майже всю поему, і коли починав читати, діти могли продовжувати напам'ять:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав...

Гостра сатира поета щодо зазіхання на все чуже завжди налаштовувала батька на гумористичний лад. Сміялася вся родина добре й весело.

² Перетика - перелісок

До частини п'ятої. М. Д. Леонтович.

РОДИНА

Існує вельми резонне повір'я, що народження таланту обумовлене розвитком духовності в попередніх родинних поколіннях. Коли, скажімо, мова йде про Йогана-Себастьяна Баха, то обов'язково підкреслюють, що поява цього генія була генетично обумовлена кількома поколіннями Бахів - священнослужителів, музикантів.

Талант Леонтовича також підготовлено попереднім розвитком української культури, безцінними духовними скарбами, що передавалися в родині Леонтовичів.

Прапрадід композитора Григорій Леонтович народився і прожив усе життя в Україні (в селі Рочинці). Його син Матвій закінчив слов'яно-латинську школу. У Матвія Григоровича була чудова бібліотека: він знав латину та російську мову, вивчав філософію, робив переклади.

Один із чотирьох його синів Хома (були ще Адам, Іван, Тафій) був прадідом Миколи. Син Хоми Феофан, дід Миколи Леонтовича, закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію, яка давала добру освіту. Цю ж семінарію закінчив і Микола Дмитрович. Отож, талант композитора виник не на пустці, а на ґрунті духовної культури, уособленням якої були попередні покоління композитора.

Перші знання в дитячі роки Микола Леонтович отримав у Шершнях. Його вчителем був Павло Тарноградський - людина освічена й мудра. Він підготував десятирічного Миколу до вступу в Шаргородське духовне училище. Програма навчання охоплювала латинську, грецьку, російську, церковнослов'янську мови, арифметику, географію та краснопис. Особлива увага приділялася Закону Божому та нотному співові. Батьки допомагали хлопцеві, який вчився з великою охотою і дуже сумлінно.

РОКИ НАВЧАННЯ

Для кожної людини роки навчання тривають різний час. Починаються вони зазвичай зі школи. А далі людина самостійно обирає свій шлях, визначає наступний рівень освіти - середня чи вища. Головне призначення кожного - самовдосконалення. Це означає, що людина завжди повинна вчитися, пізнаючи навколишній світ і самого себе. Лише тоді їй є що віддати людям. Якщо людина творить для сьогодення, вона творить для майбутнього. Сьогоднішній день піщинкою високого й розумного входить у майбутнє. Той, хто не розуміє цього, ніколи не просунеться вперед на довгому шляху пізнання. Для багатьох людей процес навчання триває все життя. Саме таким був Микола Дмитрович Леонтович.

П'ять років навчання в Шаргородському духовному училищі минули хутко. Вчитися Миколі було легко. Йому сподобалося перекладати твори латинських авторів рідною українською мовою; арифметика притягувала логічними правилами дій, які неухильно й незбагнено самі ведуть до розв'язки. На уроках із географії можна було подорожувати по всьому світу: продиратися крізь ліани у джунглях Південної Америки, із завмерлим серцем стежити за п'ятиметровими анакондами і гнучкими зеленоокими пантерами; перепливати човном неймовірно широку Амазонку, де повно хижих піраній та крокодилів; злетіти в повітряній кулі на гірську вершину, де ще ніхто ніколи не бував, і звідти оглянути геть усю землю...

Багато цікавого дізнався в школі юнак. Та над усе полюблив він співати в церковному хорі, яким керував батько. Коли Микола навчився співати по нотах, то зрозумів, як окремі мелодії, наче маленькі струмочки, зливаються в багатоголосне звучання концертів і урочисто підносять душу під самісінький небосхил!

Багато чого знав майбутній композитор, коли закінчивши школу, вступив до Кам'янець-Подільської семінарії. Навчання в семінарії тривало довго - майже сім років.

У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКУ

Кам'янець-Подільськ був на той час великим містом і культурним осередком на Поділлі.

Семінаристи початкових років навчання мешкали переважно в гуртожитку на Семінарській (нині Т. Шевченка) вулиці, яка простяглася аж до околиці міста з величезним пустирищем. Те місце звалося Циганівкою, бо там часто ставали табором цигани. Тоді семінаристи збігалися юрбою, щоб наслухатися чудових пісень у специфічному ("гортанному") виконанні в супроводі гітари, скрипки, бубнів, цимбалів. І що то за чудовий був спів! Молоді циганки, здіймаючи тонкі, смугляві руки з бубнами, співали журливо й повільно; зриваючись у швидкому танці, летіли барвистим вінком; нараз зупинялись, і під голос скрипки, що аж захлинався від жалю, знову розпочинали журливу оповідь про своє гірке, але вільне буття. Для семінаристів, життя яких було підпорядковане суворому розкладові од самої зорі, приїзд циган завжди ставав радісною подією. Циганські пісні нестримно вабили самотньою життєдайністю.

Пустирище було улюбленим місцем семінаристів. Вони сходилися тут у вільні вечірні часи, щоб поспівати на повен голос своїх рідних наспівів. Чимало українських пісень знали семінаристи, та щоразу вивчали нові.

Вітер проносився над пустирищем і колисав високу траву Наче зелена поверхня океану, вона то здіймалася, то припадала до землі. А скільки пісень приніс на те поле мандрівець-вітер, скільки відніс їх у далекі краї! От хоч би Шевченкову "Думку":

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш, -
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило,
Воно скаже, синє море,
Де його поділо.
Коли милого втопило –
Розбий синє море;
Піду шукати миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в чорних хвилях,
На дно моря кану.

Зараз нема вже ані того пустирища, ані Циганівки. Але пам'ять людей та буйний вітер досі зберігають і ті пісні, і ті сповідання, і дивні картини залитого місячним сяйвом та оздобленого срібленими зірками нічного неба над величезним пустирищем, і відлуння давніх пісень:

Ой зійди, зійди, ясен місяцю,
Як млинове коло,
Ой вийди, вийди, серце-дівчино,
Та промов до мене слово.

А якось семінаристи зібралися в залі, щоб послухати пісні зі збірки М.В. Лисенка. Її поталанило розшукати М. Леонтовичу. Цю збірку Лисенко видав майже 30 років тому у Лейпцигу (1868 р.), бо українські пісні забороняли видавати в Росії. Пісні були одноголосні, в супроводі фортепіано. Леонтович сів за фісгармонію і почав грати пісні, зразу ж розгалужуючи їх на різні голоси. Семінаристи підхопили й почали співати багатоголосно "Почаївську думу":

Ой зішла зоря вечорова,
Над Почаєвом стала.
Виступало турецьке військо,
Як та чорна хмара...

Так лунала в піснях багатостраждальна історія українського народу. Аж тут задзвеніла на три голоси нова:

Ой пуцу я кониченька...

Як хутко зорієнтувався семінарист Леонтович у мистецтві розгалуження мелодії народної пісні на голоси! Йому судилося стати кращим інтерпретатором української пісні в багатоголосному викладі. У семінарії Леонтович опанував гру на скрипці та фортепіано. Крім обов'язкових щоденних занять, багато уваги він приділяв самоосвіті - розписував на голоси українські народні пісні, вивчав концерти Березовського, Веделя, Бортнянського.

У Кам'янці-Подільську мандрівні оперні трупи часто ставили відомі опери О. Даргомижського, М. Глинки, П. Чайковського, Ж. Бізе, Ш. Гуно, Дж. Верді. Семінаристам начальство суворо забороняло відвідувати театри. Але вони потайки тікали з гуртожитку, тицьнувши якогось хабара сторожеві. Величенькою групою перелазили через огорожу й діставалися до театру, а там, склавши копійки, купували дешеві квитки або ж благали пропустити їх просто так, аби послухати музику. Часто такі вчинки миналися нормально, але якщо про походеньки семінаристів ненароком дізнавалося начальство семінарії, їх карали різними заборонами й ставили трійку за поведінку. Леонтович завжди використовував нагоду послухати оперні вистави й не проминав жодної з них.

А тим часом музичні здібності Леонтовича до композиції та диригування було помічено. Його запросили співати в архієрейському хорі, де він допомагав регентові І. Лепьохіну.

Трагічна подія несподівано визначила подальшу долю Миколи: зовсім іще нестарий Лепьохін раптово помер, і Леонтовича тимчасово призначили на його посаду. Робота була знайомою - адже Микола з раннього дитинства спостерігав за тим, як працював батько з церковним хором. Утім, архієрейський хор не тільки обслуговував церковні обряди, а й давав концерти. Леонтович збагатив репертуар хору, розучивши з ним Лисенкові обробки народних пісень, деякі власні, а також чоловічий хор "Ніченька" з опери А. Рубінштейна "Демон". Часто він сам акомпанував хоріві, сидячи за фісгармонією.

Під час навчання в семінарії Леонтович постійно відвідував своїх рідних: батька, матір, сестер. А родина часто переїжджала з села в село, де батькові пропонували роботу, і врешті оселилась у великому селі Білоусівці. Чудове було село! Влітку, коли приїздив на канікули Микола, воно пашило степовими квітами, дзвеніло пташиними голосами й народними піснями. Саме тут, у Білоусівці, Леонтович записав багато пісень, які згодом увійшли у видання "Друга збірка пісень з Поділля", присвячене М. Лисенкові.

ДО ПРАЦІ!

Настала пора прощатися зі старими друзями, духовними наставниками та співаками хору. Хористи подарували на згадку своєму диригентові клавір опери П. Чайковського "Черевички". 21-річний Микола Леонтович розпочав самостійне життя. Він отримав місце шкільного вчителя співу та арифметики у невеличкому селі Чукові. Діти стримано зустріли молодого викладача. Вони цуралися нотної грамоти - зачувати ноти на лініях, де "до", де "фа", а то ще дієзи та бемолі! Це ж було справжньою мукою, хоча пісень знали багато та й добрих голосів їм не бракувало.

Молодий вчитель розпочав роботу зовсім інакше, ніж його попередники. Він перетворив уроки співів на цікаве заняття, пояснюючи учням, як легко співати пісню, а ще краще - вивчати нову, якщо її мелодію тобі підказують ноти! Адже нота на п'яти лінійках - це застиглий звук, який казково оживає у твоєму голосі! Якщо цей звук поєднується з іншим, то виникає гарна мелодія, знайома з дитинства. А ну, спробуй перелічити, скільки пісень ти знаєш! Якщо вони під твоєю рукою застигнуть маленькими голівками нот, то вийде великий зошит. Щомиті будь-яку пісню з цього зошита можна оживити власним голосом! А ще можна записати мелодію, яку почув і хочеш утримати в пам'яті. Відразу ж запам'ятати сутужно, зате коли запишеш, то вона вже твоя! Нотами ти можеш "спіймати пісню", як дивну пташку, і посадити її в клітку - на п'ять рисок, що зветься нотним станом. А коли тобі заманеться - візьмеш клітку в долоні, розкриєш сторінку і випустиш пташку на волю!

Ось і пісня залунала:
Діду мій дударіку,
Ти ж було селом ідеш,
Ти ж було в дуду граєш,
Тепер тебе немає,
Дуда твоя гуляє,
І пищики zostалися,
Казна кому досталися...

Учитель також намагався викликати інтерес до арифметики поясненням закономірностей, що незбагнено ведуть до впорядкованості. Дивовижні властивості чисел проявляються навіть у найпростіших задачах. Наприклад: коли синові 6 років, мама в 4 рази старша - їй 24 роки. А через 12 років мама лише вдвічі старша – їй 36. І багато таких дивних речей в арифметиці!

А ще Микола Дмитрович організував учнівський оркестр. Дехто з учнів мав скрипку та міг трохи грати. Учитель купив на власні гроші інструменти - скрипки, віолончелі, тромбон, флейту, корнет. Репертуар для оркестру укладав він сам, залучаючи до обговорення всіх своїх учнів. Микола Дмитрович дотримувався такого правила: якщо дітям дозволяти активно втручатись у творчий процес, то це цікаво й корисно для всіх. Учитель завдяки пропозиціям дітей отримує можливість краще дізнатися про їхні смаки й уподобання.

Хор Чуківської школи виступав на різні свята. У репертуарі хору було чимало обробок народних пісень - Лисенка й самого Леонтовича. Оркестр грав п'єси різних авторів, що їх Леонтович брав зі збірки фортепіанних п'єс і перекладав для юних музикантів. Сам Микола Дмитрович грав в оркестрі на скрипці, віолончелі, флейті, фортепіано. У чуківський період композитор записав чимало народних пісень, уклавши їх у "Першу збірку пісень з Поділля". Ця праця залишилася в рукопису, а пісні з неї композитор перегадом обробляв.

ЯЛИНКА

Діти полюбили свята з учителем. Він завжди вигадував щось незвичайне. Якось під Різдво Микола Дмитрович розчинив двері до класу, і діти завмерли від захвату.

Перед ними стояла ялинка, вся в маленьких зірочках - свічках, що мерехтіли на темно-зелених пухнастих гілочках. Усе навкруги світилося, осяваючи великий стіл, на якому було розкладено різдвяні подарунки. Під дзвін сріблястих дзвіночків і чудовий спів щедрівки Дід Мороз кожному з дітлахів щось подарував. То були лялечки, коники, маленькі пароплави з паперу, кольорові олівці, олов'яні солдатики, цукерки, горіхи та ще багато всячини. Потім усі разом співали, грав оркестр, танцювали - веселі були свята!

А якось навесні трапилася така подія: Микола Дмитрович поїхав на Волинь (у село Підмісце) і там одружився з чудовою жінкою - Клавдією Фералонтівною, з якою прожив поки й віку.

Але то вже зовсім інша історія.

У ВИРІ життя

Настав час прощатися з Чуківською школою, з дітьми, залюбленими в учителя. Частина свого палкого серця Леонтович залишив у Чукові - дитячий хор, свої пісні, оркестр. А ще - добру пам'ять.

Подружжя молодих Леонтовичей спершу оселилось у Тиврові, але робота там не задовольняла, і родина переїхала до міста Вінниці. Микола Дмитрович почав працювати викладачем співів у церковно-вчительській школі. Але ця робота, яка надихала в Чукові, тепер стала ніби чимось минулим, до якого не хотілося повертатись. Леонтович творив музику, записував та обробляв пісні, а вчителювання поглинало забагато часу. Настрій композитора, завжди налаштованого до гумору, посмішки, поступово псувався. Він відчував, що втрачає поступування. Треба було вчитися далі, бо закони композиції надто складні, а він пізнав поки що небагато.

Умови життя ускладнилися: підросли маленькі дочки - Галина, Женья та Нюся. Подружжя тяжко переживало смерть єдиного сина Володимира, який прожив на світі лише два тижні. Щоб утримувати сім'ю, треба було багато працювати.

Літні місяці були вільними від викладання. І от Леонтович подався на канікули до Петербурга і там вступив до знаменитої Придворної співацької капели. Як відомо з попередніх розповідей, капела була справжнім центром музично-хорового мистецтва, де здобули освіту українські майстри - М. Березовський, Ф. Прокопович, Д. Бортнянський, Ф. Якименко, Я. Степовий, М. Грінченко та ін.

Леонтович був талантом, а талант учиться протягом усього життя. Керівником Леонтовича у класах капели став професор С. Бермотін. Микола Дмитрович наполегливо опановував гармонію, сольфеджіо, диригування. Навчання тривало два літа (1903 – 1904 рр.). Після складних іспитів Леонтович отримав свідоцтво про кваліфікацію регента церковного хору.

Перебування в Санкт-Петербурзі мало велике значення для розширення музично-культурних обріїв: Леонтович відвідував театри, слухав твори видатних західноєвропейських та російських композиторів в оперному театрі, концертах.

Композитор із маленького українського міста, обтяжений родиною та необхідністю постійно працювати, не маючи високого захисника (їх мали Березовський, Ведель, Бортнянський), матеріальної підтримки, був змушений повернутися до Вінниці, а згодом переїхав на станцію Гришине (Донбас), де йому знову ж таки запропонували місце вчителя, але з більшою платнею.

Відомо, що талант зростає, коли розширюються межі пізнання. Леонтович розумів, як йому необхідно мати час і простір, добрий виконавський колектив, щоби ставити свої нові твори. І що більше знань набував композитор, то сумнішим він ставав, відчуваючи невдоволеність собою. Тепер композитор усвідомив потребу вивчати контрапункт (поліфонію) та інструментування (щоби писати професійно для оркестру). Наслухавшись опер, він десь у глибині душі сподівався створити український твір цього жанру.

Микола Дмитрович і тут, на станції Гришине, зібрав хор із робітників, вивчив із ним досить багато пісень (в обробці М. Лисенка та власній) і почав давати концерти на станції та в інших селищах. Для селян було навдивовижу почути пісню, знайому з дитинства, у багатоголосному звучанні та в майстерному виконанні.

Майже 4 роки минуло у Гришиному. Настала осінь. Композитора гнітили і вбога буденщина, і гіркий спогад про приятеля - вчителя П. Дейнегу, загиблого в сутичці з поліцією під час революційних подій 1905 р. І сама осінь тут, на станції Гришине, здавалася відірваною від природи - від лісу, лук, неба... Все було сірим - і його кімната з маленькими вікнами, і небо без сонця, і звична робота. Не давала спокою мрія вчитися далі, пізнавати, писати, диригувати, спілкуватися з музикантами.

У ПОШУКАХ

Леонтович покинув Гришине і поїхав на рідне Поділля. Він оселився з родиною в містечку Тульчині та став викладачем співу в єпархіальному жіночому училищі, де навчалися доньки священиків із різних сіл. Композитор багато працював над записами пісень, їхніми обробками. Він створив хор з учениць училища, що почав брати участь у різних концертах, які тоді називалися "літературно-вокально-музичними вечорами". Учениці співали соло та в ансамблях, читали вірші, грали на фортепіано. Захоплюючими номерами завжди були багатоголосні пісні хору. Як чудово звучали ніжні дівочі голоси:

Мала мати одну дочку
Та й купала у медочку,
Та й купала, поливала,
Щастя долі не вгадала...

Або швидка, жартівлива:

Женчикок-бренчикок вилітає,
Високо ніженьку підіймає,
Якби-то ніби-то
Ніженьку пробито.
В зеленім луку
Бери собі другу.
...Хоч стерня колеться,
Ніжка болить,
Спати не хочеться,
Гуляти кортить...

І ніхто з присутніх не знав, хто автор цих чудових обробок...

Вільний час Микола Дмитрович проводив біля фортепіано. Він грав сонати Й. Гайдна, В.А. Моцарта, Л. ван Бетховена, арії з опер "Іван Сусанін" М. Глинки, "Демон" А. Рубінштейна, хори з опери "Вільний стрілець" К. Вебера. Він і сам почав писати сонати, але соромився показати їх кому-небудь.

Прагнення подальшої професійної музичної освіти не відступало ні на мить, стаючи дедалі сильнішим. І от Леонтович вирушив із Тульчина до Москви, щоби звернутися по допомогу до відомого майстра контрапункту Сергія Івановича

Танєєва. Танєєв був людиною чудовою та абсолютно непрактичною. Він навіть не мав пристойного рояля, а коли учні вирішили подарувати йому інструмент, він із жахом відмовився. Він ніколи не брав грошей за приватні уроки з учнів і студентів; учнів добирав сам. Танєєв зовсім не знав Леонтовича, ні від кого не мав рекомендацій щодо нього. До того ж був перевантажений. Але він познайомив Миколу Дмитровича зі своїм учнем - видатним теоретиком Болеславом Леопольдовичем Яворським. Так розпочалося творче спілкування двох великих музикантів. Попервах заняття склалися важко, бо вчитель та учень - людина доросла, з великим музичним досвідом - не розуміли один одного. Учитель намагався прищепити учневі володіння широким арсеналом музично-виражальних засобів, серед яких особливе місце посідав контрапункт. Заняття відбувалися лише влітку, коли Леонтович приїздив до Москви.

Другого літа стався такий випадок. Микола Дмитрович приїхав до Яворського на заняття, і той запропонував йому народну пісню, яку учень мав обробити за суворими поліфонічними законами. Це був старовинний наспів "Щедрик", усього з трьох нот. Леонтович виконав урок. Результат його нам відомий - знаменитий "Щедрик" нині звучить у всіх куточках світу.

Так само було виконано і два інші завдання Яворського - ще дві видатні обробки: "Мала мати одну дочку" та "Піють півні". Так неповторна, оригінальна мова Леонтовича збагатилася класичною поліфонією. Це сформувало оригінальний стиль композитора.

Минали роки. Ім'я композитора, обробки якого входили до репертуару багатьох хорів, залишалось невідомим. Лише О. Кошиць ніби відкрив шлюзи, коли 1916 р. з великим успіхом виконав із хором студентів Київського університету "Щедрика".

У КИЄВІ

На самому початку нового року сніжна зима одягла Київ у пухнасте біле вбрання. Лише золоті бані неперевершених київських соборів здіймалися в синє небо й виблискували в косому промінні холодного сонця.

Собор Успіння Богородиці Пирогошої в Києві

У житті родини Леонтовичів сталася велика подія - вони переїхали до Києва. Здійснилася мрія композитора - він тепер був у вирі музичного життя, спілкувався з відомими музикантами - Кирилом Стеценком, Яковом Степовим, Пилипом Козицьким, Григорієм Верьовкою, Олександром Кошицем, Яковом Яциневичем, Дмитром Ревуцьким, Леонідом Собіновим, Марією Литвиненко-Вольгемут. Усе це надихало на творчість. І справді - саме тут, у Києві він пише свої оригінальні твори: "Льодолом", "Моя пісня", "Літні тони". Композитора запросили викладати хоровий спів у Музично-драматичному інституті ім. Лисенка: він розпочав педагогічну діяльність у Народній консерваторії, став першим інспектором

першого Українського державного симфонічного оркестру, створеного 1919 р.

Леонтовича надихало на творчість і те, що його твори звучали у виконанні відомих хорів. Так, знаменитий Олександр Кошиць, який першим виконав "Щедрика", здійснив з великим успіхом прем'єру романтичного твору Леонтовича "Легенда" (на вірші М. Вороного). Сумна виразна мелодія, близька до народних українських дум, розгортає трагічну картину людської підступності, жорстокості, зради рідного сина на догоду жінці, яка за доказ кохання наказує хлопцеві:

Як справді кохаєш,
Як вірний єси,
Мені серце неньки
Живе принеси!
Син вирвав у матері серце,
і з серцем в руках побіг...
І скажений гонив його жах...
...Та раптом спіткнувся і впав на поріг...
...І серденько неньчине
Кров'ю стекло
І ніжно від жалю
Воно прорекло...
"Мій любий, ти впав,
Чи тобі не болять?"

Родина Леонтовичів жила в Києві дуже скрутно: невеличка квартира з двох кімнат була в кінці Лук'янівки. Трамваї не їздили. Леонтович повертався додому дуже пізно. На вулиці було темно й небезпечно. Але композитор жартував, що з ним нічого поганого трапитися не може. Так він заспокоював дружину й доньок - адже ніхто з них не лягав спати, поки не почують його кроків порожньою, заметеною снігом, темною вулицею. Але Микола Дмитрович був щасливий - він із головою поринув у музичне життя, освіту, концерти...

ЗНОВ У ТУЛЬЧИНІ

Драматична подія повернення з Києва, де вирувало музичне життя, до Тульчина сталася восени.

Матеріально незабезпечене життя в Києві, бурхливі події, пов'язані з частою зміною влади³, робили перебування сім'ї, де зростали діти, вельми небезпечним. І влітку 1920 р. Микола Дмитрович був змушений відправити дружину з дочками до Тульчина, а сам залишився, щоби закінчити нагальні справи.

³ У 1918 - 1920 рр. за володіння Києвом боролися війська Петлюри, Скоропадського, німецькі війська, Денікін і Червона Армія.

Відновлена Пирогошча

Повертатися знову до тихого провінційного містечка композиторові, який відчув подих столичного мистецького життя, було тяжко. Сумний настрій поглиблювала похмура осіння природа. Ще гірше стало йому в Тульчині - довгі осінні дощі наче перекреслювали райдужні сподівання митця. Темними ранніми вечорами вітер із завиванням зривав останнє тремтяче листя і, зносячи його до купи, здіймав великими жовтими фонтанами.

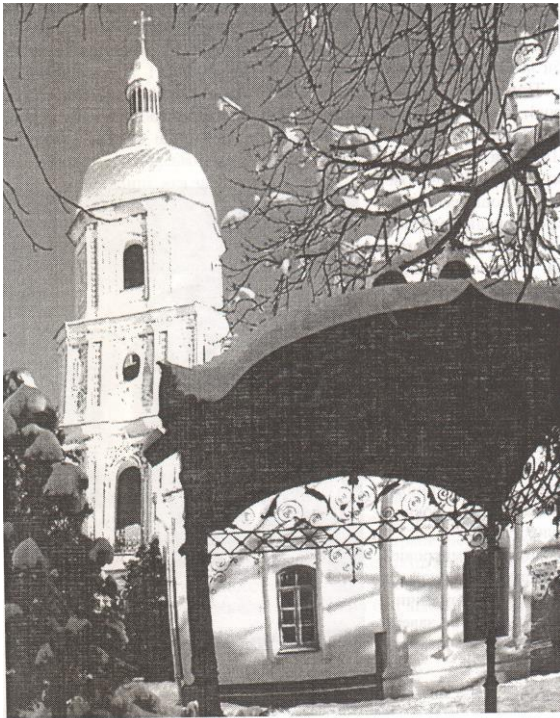
Співочі птахи давно відлетіли у вирій, лише горобці та великі чорні гави поодинокі гойдалися на мокрих голих гілках.

Микола Дмитрович захопився працею над оперою "На русалчин Великдень". Та завершити цей твір йому не судилося

Лібрето для опери писала його учениця Н. Танашевич, яка жила дуже далеко від Тульчина - в селі Стражгороді. Композитор пішки ходив туди за новим текстом.

НАГЛА СМЕРТЬ

Якось, наприкінці січня, він пішов до Танашевичів. Погода була не січнева - з неба зривався то ріденький сніг, що зразу ж танув, то сніг з дощем. Було темно й похмуро. А родина Танашевичів, де було чимало дочок, прийняла Леонтовича, як завжди, душевно, радісно. Такі зустрічі ставали святом у теплій, гостинній хаті - гарно накритий стіл із різними стравами, горілка з медом, безкінечні розмови про музику. А після вечері розважалися тим, що стара матінка ворожила по долонях. І от вона, взявши руку Миколи Дмитровича, сумно сказала, що лінія життя в нього дуже коротка і жити йому залишилося недовго.

Софійський собор у Києві (XI - XIX ст.)

- Може, мене вб'ють по дорозі? - запитав композитор. Але почуття гумору перемогло - всі посміялися з того ворожіння й розійшлися спати.

...Було вже пізно, наближалася північ, а він ніяк не міг звільнитися від гнітючого почуття. Та коли прокинувся вранці ніби після глибокого забуття, то побачив, що лежить у теплому ліжку, а крізь замерзлі шибки в кімнату світить яскраве, іскристе сонце.

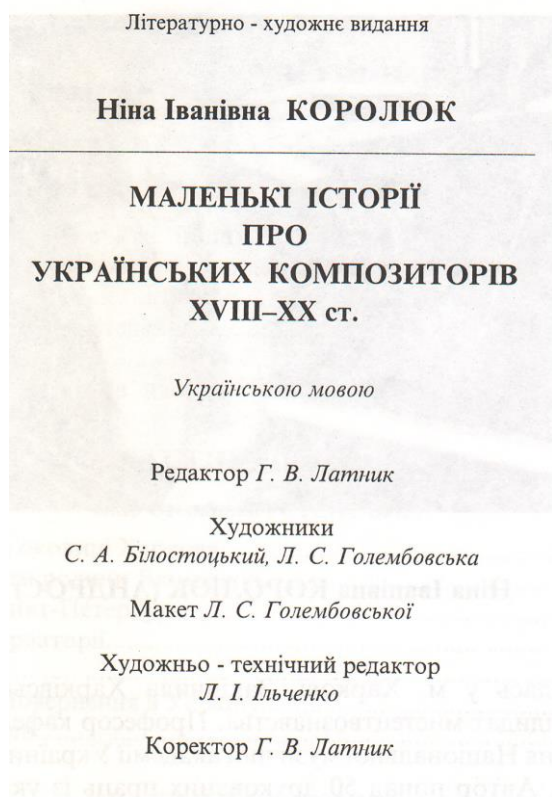
Тяжкий настрій начебто розвіявся. Микола Дмитрович попрощався з гостинною родиною, сказавши, що дорогою зверне до батьків у село Марківці. Йому дуже хотілося провідати старого батька, який усе ще служив священиком у селі. Батьківська хата, хоч і під солом'яною стріхою та дуже

стара, - завжди чиста, з помазаною долівкою, з чистими постілками, гостинна й привітна. Священики давали притулок кожній людині, яка просилася переночувати. Так сталося і цього разу. Після теплої зустрічі, вечері з довгими розмовами розійшлися спати. Сина поклали в одній кімнаті з незнайомим чоловіком, який залишився перебути до ранку перед довгою дорогою. Вночі він застрелив Миколу Дмитровича Леонтовича, вистрибнув у вікно і зник.

Так раптово й трагічно обірвалося життя чудового композитора, людини світлого таланту й великої душі.

Звістка про смерть Миколи Дмитровича сумним відлунням добігла до сердець людей, які знали й любили митця.

Його відспівували в церкві друзі та учні. У великий сум поринув Тульчин - виросла на його старому цвинтарі чорна могила, вкрита вінками й квітами, що на них, наче холодні сльози, падав важкий сніг із дощем...

Ніна Іванівна КОРОЛЮК (АНДРОС)

Народилась у м. Харкові. Закінчила Харківську консерваторію. Кандидат мистецтвознавства. Професор кафедри хорового диригування Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. Автор понад 50 друкованих праць із української музики, серед яких навчальні посібники, монографії.

Nina I. Korolyuk was born in Kharkov. She finished her early education in the Kharkov Conservatoire with Ph. D in Music Art and continued in the Kyiv State Conservatoire as Professor of the Choral Conducting Chair of the Tchaikovsky National Music Academy. Professor Korolyuk is the author of more than 50 published works on Ukrainian music among which training appliances and monographs are.